

Український інститут національної пам'яті

Методичні рекомендації до відзначення в закладах освіти Дня Збройних Сил України

Вступ

Ключові тези

Історична довідка «Звитяжні перемоги Українського війська»

Рекомендовані форми і методи організації навчання до Дня ЗСУ

Додаток 1. Структура Збройних Сил України

Додатки 2–4. Практичні кейси щодо меморіалізації Героїв і Героїнь Війни за Незалежність та борців за незалежність України в закладах освіти

Додаток 5. Список корисних матеріалів Українського інституту національної пам'яті

Вступ

6 грудня Україна відзначає День Збройних Сил відповідно до Постанови Верховної Ради України від 19 жовтня 1993 року № 3528-ХІІ.

Побудова армії як атрибута незалежної держави є необхідною складовою державотворення. Тож після відновлення незалежності України було створено відповідну законодавчу основу для формування Збройних Сил.

Становлення війська незалежної України відбувалося у складних умовах.

А 2014 рік став перевіркою на мужність, витривалість, вірність Військовій присязі та відданість народу України в умовах військової агресії РФ проти України. Також цей рік увійшов в історію як момент відродження української армії. ЗСУ вступили в реальні бойові дії з добре озброєним і навченим ворогом.

Російська агресія проти України зумовила численні жертви й матеріальні втрати. Для її відбиття мобілізувалося все українське суспільство, що виявилось, зокрема, у широкому волонтерському русі на підтримку армії та припливу добровольців. Була сформована низка нових частин, відповідно до нових вимог перебудована структура управління. Сьогодні суттєве значення для підвищення боєздатності Збройних Сил України мають поставки сучасної техніки з-за кордону.

У боях за незалежність і територіальну цілісність України тисячі бійців проявили себе героїчно. Завдяки підтримці громадянського суспільства вдалося за короткий термін відновити боєздатність Збройних Сил.

Основні акценти під час організації та проведення заходів до Дня Збройних Сил України – показати безперервність традиції українського війська боротьби за свободу та державність, сформувати відчуття гордості за військову спадщину й усвідомлення, що сучасна боротьба є продовженням багатовікової історії опору, підкреслити звитяжні перемоги українців над московитами (росіянами) у різні історичні періоди.

Радимо використати, зокрема, такі історичні приклади: Конотопська битва 1659 року, бої Армії УНР, переможні рейди УПА, сучасні звитяги ЗСУ (подано

нижче), показувати історичну тяглість: від козаків до сучасних воїнів, використати карти, схеми битв, відео- та фотоілюстрації, зробити акцент на особистому внеску воїна: «Кожен із нас продовжує славу переможців».

Ключові тези

Збройні Сили України – це військове формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності. Збройні Сили України забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України у випадках, визначених законом, беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом.

Україна має багатовіковий досвід перемог і звитяжних битв – від Орші XVI століття до оборони і звільнення Київщини та Харківщини у 2022–2023 роках.

Перемоги українців руйнували міф про «непереможність росіян». Наші воїни неодноразово доводили перевагу мужності та тактики над чисельною перевагою ворога.

Ворог завжди був сильнішим кількісно, але українці перемогли завдяки єдності, винахідливості та мужності.

Кожна перемога – доказ незламності українського духу. Від Виговського, Петлюри, Шухевича – до сучасних командирів.

Сьогоднішня боротьба є продовженням історичного шляху. Ми – нащадки переможців, і маємо завершити справу здобуттям остаточної свободи.

Ми можемо перемогти лише тоді, коли згуртовані і підтримуємо наше військо. Більше того, допомагаючи нашій армії, ми стаємо співтворцями боротьби за незалежність України, а відтак і творцями власної долі та свого майбутнього.

Історична довідка «Звитяжні перемоги Українського війська»

Московська експансія на територію України триває сотні років. У літопис протистояння нашого народу цій агресії в різні історичні епохи – від Козацької держави, Української Народної Республіки і до сьогодення – вписано багато славних перемог української зброї над агресором, про які він намагається забути, стерти з пам'яті та вилучити із книжок. Сміховинними виглядають на цьому фоні розповіді про «непереможну» російську армію, яка століттями тільки те й робила, що перемогла, однак чомусь раз за разом вирушала в походи, і раз за разом поверталася розгромленою.

Битва під Оршею, 1514 рік

Служба ординським ханам підвищила Москву на фоні інших князівств північного сходу Русі, надавши змогу їм почати експансію на сусідні території. Цю політику вони назвали «збиранням земель», апелюючи до спадку Русі. Утім загарбницькі амбіції не мали нічого спільного із спадком Києва. Він відродився

після монгольської навали, проте вже не був самостійною державою, а українські землі невдовзі увійшли до Великого Князівства Литовського (далі – ВКЛ).

Водночас наприкінці XV століття Московське князівство звільнилося, хоч і формально, від ординської залежності, але продовжило загарбання чужих земель. Захопивши незалежні Тверське, Ярославське й Ростовське князівства, а також Новгородську та Псковську республіки, Московське князівство визначило наступною ціллю Смоленськ і його землі.

А оскільки Смоленськ був у складі ВКЛ, то князівство й стало об'єктом московської агресії. За 20 років, 1487–1508 роки, відбулося три московсько-литовські війни. Вони завершувалися по-різному – десь московити здобували перемоги, а десь зазнавали невдачі. У 1508-му ці держави підписали «вічний мир», але вже через чотири роки московити порушили його, і наприкінці липня 1514-го захопили місто.

Після цього велике московське військо, два «корпуси» під проводом воевод Івана Челядніна та Михайла Голіци-Булгакова, рушило вглиб ВКЛ. Назустріч виступили об'єднані литовсько-польсько-руські (українські) війська на чолі із князем Костянтином Острозьким.

Тогочасні польські джерела зауважують, що дізнавшись про невелику силу польсько-литовського війська, московський князь Василь наказав Іванові Челядніну «прогнати їх батогами як худобу». Московити, що розорювали східні землі литовської держави, сконцентрувалися біля фортеці Орша на березі Дніпра.

Це військо було без піхоти й артилерії. Його головною силою були кінні формування так званих «дітей боярських», більшість яких військовою справою займалися усе життя. Це була збройна еліта московського князівства.

7 вересня до Орші підійшли війська Костянтина Острозького. Наступного дня відбулася битва, яка овіяла славою його військовий талант. Досі між істориками точаться дискусії про чисельність армій, що зішлись у битві біля Орші. Тогочасні польські джерела оцінювали московське військо у 80 тисяч вояків. Сучасні вчені ставлять це число під сумнів. Російські історики применшують масштаби поразки і чисельність московитських військ аж до 12–15 тисяч. Водночас сучасний польський історик Томаш Кемпа оцінює чисельність московських військ у 25 тисяч, а українські історики схиляються до 40 тисяч.

Коли Костянтин Острозький підійшов до Орші, його від ворога відділяв Дніпро. Тож переправа через річку стала першим успіхом князя у тій битві. На очах у московитів він переправив частину війська, а резерв із важкими гарматами потайки перевіз в іншому місці й облаштував засідку.

Московити не атакували переправу. Їхня кіннота вишикувалася щільними рядами, а її фланги нависали над військами Костянтина Острозького. Битва розпочалася з атаки московитського полку «правої руки» проти лівого флангу литовсько-польсько-руського війська.

Але доля бою вирішилася на іншому фланзі, де московитська кіннота потрапила під обстріл артилерії. Як свідчать історичні джерела, частина об'єданого війська зімітувала відступ, заманюючи ворогів у пастку. А коли

вдарили гармати, серед московитів розпочалася паніка і результат бою був фактично вирішений.

Перемога, як відзначають історики, була досягнута завдяки військовому таланту Костянтина Острозького – він вправно злагоджував підрозділи трьох складових війська – кінноти, піхоти та артилерії, а також інженерну підтримку. А в поразці московитів зіграли свою роль такі типові для них риси – погана організація московського війська, самовпевненість воєвод і недооцінка противника. Більше двох тисяч московитів потрапило у полон, серед них командуючі московського війська Челяднін, Голіца, та понад тридцять інших воєвод.

Перемога під Оршею врятувала Велике Князівство Литовське від московської експансії. Битва стала одним із перших тріумфів у Східній Європі нового на той час роду військ – артилерії.

Емблемою танкових військ України є лицарська латна рукавиця, що тримає пірнач. У Збройних Сил України вона символізує перемогу в битві під Оршею і свідчить, що танкові підрозділи ЗСУ є нащадками переможного українського лицарства доби Середньовіччя. Обладунок є обов'язковими елементом емблем наших сучасних танкових (важких механізованих) бригад.

З 24 серпня 2018 року 30-та окрема механізована бригада носить ім'я Костянтина Острозького. На шевроні бригади тоді ж з'явився геральдичний знак Острозького – «щит із острогою», скопійований із печатки князя.

Похід на Москву, 1618 рік

Бойові звиятиги українців не закінчувалися глухою обороною проти ворога, що переважає силами. Одним із прикладів успішної кампанії українців проти московитів є спільний польсько-козацький похід 1618 року під проводом видатного полководця, гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного. Хоча похід, окрім слави української зброї, показав і велику «слабкість» українців, якою наш ворог продовжує користуватися і сьогодні.

Московська держава початку XVII століття – суцільна криза. Отримавши багаті землі зі своїх попередніх завоювань, країна застрягла в десятилітті хаосу та політичних інтриг. Протягом двох десятиліть, з 1598 по 1618 рік, в Москві змінилося кілька династій, відбувся голод і неймовірна кількість замовних політичних вбивств. Це призвело до того, що в 1610 році право на московський престол отримав польський принц з династії Ваза – Владислав.

Оскільки негаразди в Московії призводили і до проблем на прикордонні, Річ Посполита вирішила закрити питання безпеки на північно-східному кордоні держави. У 1617–1618 роках принц Владислав зібрав військо та рушив у похід на Москву, аби посісти престол, що належав йому по праву. Під час цього походу відбувся карколомний рейд 20-ти тисяч козаків на чолі з Петром Сагайдачним. Рейд став найкolorитнішою сторінкою козацьких дій на території Московії.

До табору Владислава в Тушино, що під Москвою, Петро Конашевич-Сагайдачний добирався не разом із польською армією, а паралельним шляхом. Тому несподівано з'явившись під фортецею Лівни, козаки швидко взяли її

штурмом, полонивши одного з командувачів обороною – Микиту Черкаського. Через тиждень вони розпочали облогу фортеці Єлець, де зненацька заскочили московське посольство, котре прямувало до кримських татар, щоб заручитися їхньою підтримкою. Захопивши штурмом зовнішні стіни й острог, козаки змусили захисників Єльця відступити до кремля, а тих, хто не встиг втекти за стіни, полонили.

Тоді московити, пам'ятаючи, як в 1616 році до походу на Москву Сагайдачний вступив до Київського братства і засвідчив захист козаками православних українців, вирішили задіяти релігійний чинник. Розбиті московські війська вислали на перемовини монахів, сподіваючись, що ті переконують козаків відступити від Єльця. Сагайдачний погодився на перемовини, результатом яких стало захоплення в полон воєвод і московського посла з дарами, які той віз. Так, перш ніж приєднатися до Владислава в жовтні, Сагайдачний по дорозі захопив кілька містечок і фортець регіону, розладнавши таким чином ворожий тил. Полковник Дорошенко тим часом здійснив рейд Рязанщиною, захопивши й знищивши фортецю Данков.

Штурм Москви тривав від третьої години ночі до світанку 11 жовтня. Нападникам вдалося увірватися до міста з боку Арбатських воріт. Проте атака не отримала належної підтримки й зупинилася. Польські підрозділи з невеликими втратами відступили від міста, а московити затіяли переговори для затягування часу.

Поки королевич Владислав місяць вів перемовини, загони запорожців розорили Ярославський і Вологодський повіти, захопили Серпухов і взяли в облогу Калугу. Рейд Конашевича-Сагайдачного до Калуги відкрив дорогу на Москву. Тож цар Михайло Романов змушений був піти на підписання не вигідного для себе Деулінського перемир'я 11 грудня 1618 року. Воно ж стало найбільшим успіхом Речі Посполитої, яка отримала білоруські й українські землі (Смоленську, Чернігівську та Новгород-Сіверську, всього 29 міст), втрачені в попередніх війнах. Король Речі Посполитої офіційно зберіг право зайняти московський трон, а цар Михайло Романов відмовився від титулів князя Чернігівського, Сіверського, Смоленського та Лівонії.

Постать же Петра Конашевича-Сагайдачного залишається винятковою у військовій історії України. Сьогодні його ім'я носить Національна академія Сухопутних військ, 38-ма окрема бригада морської піхоти, а також фрегат ВМС України, який у березні 2022 року затопили задля захисту гавані Миколаєва та уникнення захоплення ворогом.

Конотопська битва, 1659 рік

Після смерті Богдана Хмельницького (1657 рік) Україна переживала період нестабільності, названий істориками Руїною. Московське царство прагнуло скористатися ситуацією. Декларативно підтримуючи українського гетьмана Івана Виговського, Москва сконцентрувала військо на прикордонних землях і відправила посла до полтавського полковника Мартина Пушкаря, який

порозумівся з кошовим отаманом Запорозької Січі Яковом Барабашем і мріяв здобути гетьманську булаву за підтримки царя.

Виговський придушив повстання Пушкаря і Барабаша, кількість жертв якого фахівці оцінюють майже в 50 тисяч чоловік. Тим часом московський уряд і надалі втручався у внутрішні справи Гетьманщини, не дотримувався Переяславських статей 1654-го й зазіхав на землі південно-східної Білорусі, завойовані Військом Запорозьким. Восени 1658-го, після того, як Виговський уклав із поляками Гадяцький договір (передбачалося, що Україна отримає рівноправне місце у Речі Посполитій поряд із Польщею та Литвою), Московія перейшла до збройного вторгнення.

Армія білгородського воєводи Григорія Ромодановського з'єдналася з ворогами Виговського – Іваном Безпалим (у листопаді 1658-го його проголосили наказним гетьманом), осавулом Вороньком і запорожцями кошового Якова Барабаша – та захопила Миргород, Лубни, Пирятин. Ворогів вибили з України наприкінці 1658-го. Пропозицію боярина Олексія Трубецького про переговори Іван Виговський відкинув, саркастично зауваживши, що вкрай небезпечно зустрічатися з боярами – можна й голову втратити.

Навесні 1659-го в Україну вторглася московська армія під командуванням Олексія Трубецького, Григорія Ромодановського і Семена Пожарського (сучасні дослідники стверджують, що вона налічувала 50 тисяч). Московити зруйнували Срібне, Борзну, передмістя Ніжина, однак застрягли під Конотопом, облогу якого розпочали 21 квітня. 5-тисячний козацький загін ніжинського полковника Григорія Гуляницького понад два місяці героїчно тримав оборону, що дало змогу Івану Виговському мобілізувати українське військо (16 тисяч) і залучити наймані загони іноземців (кілька тисяч із Польщі, Молдавії, Валахії, Трансильванії) і 30-тисячне військо кримського хана Мухаммед-Гірея IV.

4 липня 1659-го Виговський розбив передовий загін московської армії біля села Шаповалівка і підступив до Конотопа.

Вирішальна битва розпочалася 7 липня, коли гетьман з маршу атакував Трубецького і раптовим ударом захопив велику кількість коней. Наступного дня навздогін за Виговським рушила 30-тисячна кіннота Семена Пожарського, який переправився через річку Соснівку й отаборився. Тим часом непомічений ворогом загін Степана Гуляницького зруйнував переправу і загатив річку. Вранці 9 липня козаки атакували табір Пожарського, після чого імітували відступ. А коли ворог залишив табір і опинився у вузькому яру, із засідки нанесли потужний удар загони кримських татар. Московське військо було оточене і майже все знищене за один день.

Вважається, що в Конотопській битві загинуло до 30 тисяч московитів, ще 15 тисяч потрапили в полон (у тому числі сам Пожарський і десятки знатних воєвод). Трубецькой спішно зняв облогу міста і ввечері почав відступ. Козаки й татари переслідували втікачів аж до московського кордону. Трубецькой дивом уник полону, хоча й отримав два поранення. Були втрачені артилерія, скарбниця, обоз, бойові знамена.

«Цвіт московської кінноти, що відбув щасливі походи 1654 і 1655 років, загинув за один день, і вже ніколи після того цар московський не був у змозі вивести в поле такого блискучого війська, – із сумом констатував російський історик Сергій Соловйов. – У жалобній одежі вийшов цар Олексій Михайлович до народу й жах охопив Москву... Після здобуття стількох міст, взяття литовської столиці Москва затремтіла за власну безпеку; у серпні з наказу царя люди всіх станів поспішали на земляні роботи для укріплення Москви. Сам цар з боярами раз-у-раз приходив дивитися на ці роботи. Мешканці околиць з родинами й майном наповнили Москву, пішла чутка, що цар виїздить за Волгу, за Ярославль».

Кримська операція, 1918 рік

Не дивлячись на те, наскільки важкими для українців видалися визвольні змагання 1917–1921 років, цей період подарував історії України найвидатніших полководців, які при обмежених ресурсах і у важких умовах здобували визначні перемоги над сильнішим суперником. Одним із таких командувачів був полковник Петро Болбочан, що увічнив своє ім'я зухвалим походом у Крим.

На початку 1918 року ситуація для Української Народної Республіки була геть кепською. Війська більшовицької Радянської Росії окупували українські території і зрештою прорвалися до Києва. Тим часом у Бресті тривали переговори між країнами Четверного союзу, більшовиками і представниками УНР.

На словах більшовики заявляли про право на самовизначення для всіх народів, які перебували у складі колишньої Російської імперії. На ділі ж затягували переговори, як могли, намагаючись силою встановити совєцьку владу в Україні, Білорусі та країнах Балтії. На початку лютого 1918-го радянські війська захопили Київ після кількадечних артилерійських обстрілів міста.

Після підписання мирної угоди з Центральними державами в Бресті, українське командування планувало ще до підходу австро-німецьких військ зайняти Крим (що формально не належав до УНР) і взяти під контроль Чорноморський флот.

10 квітня 1918-го з частин Запорізької дивізії сформували Кримську групу на чолі з полковником Петром Болбочаном, яка й вирушила до Кримського півострова. Вона мала випередити німців (15-та ландверська дивізія генерала фон Коша наступала слідом за групою Болбочана) і заволодіти Таврійським півостровом раніше за союзників.

18 квітня армія УНР взяла Мелітополь, здолавши оборону червоних. Українці продовжували насідати на більшовиків, 21 квітня зайняли Новоолексіївку і блискавичною операцією вночі захопили переправи через Сиваш. Загін на чолі із сотником Зілинським на мотодрезинах проскочив замінований міст, розігнав найближчу охорону і під прикриттям бронепоездів Семена Лощенка та Павла Шандрука деактивував вибухівку. Наслідком стрімкого наступу стала деморалізація більшовицького війська: ворог покинув позиції і панічно відступив. У групі Зілинського не загинув жоден вояк.

Аби не дати противнику отямитись, Петро Болбочан не став очікувати підходу основних сил і продовжив переслідування більшовиків. Навечір

наступного дня Кримська група розбила більшовицький заслін під Джанкою, вузловою станцією на півночі півострова, і увійшла в місто, вже зайняте німцями.

До групи Болбочана почали приєднуватися кримськотатарські повстанці. 24 квітня українські загони зайняли Сімферополь, наступного дня – Бахчисарай. А кінний полк гайдамаків імені Костя Гордієнка на чолі з полковником Всеволодом Петрівим гірськими стежками просувався у напрямку Севастополя і 28 квітня розпочав на підходах до міста бої з більшовиками. 29 квітня Чорноморський флот підняв український прапор та оголосив про підпорядкування уряду в Києві.

Однак ці успіхи загострили відносини із союзниками. 26 квітня німецька дивізія оточила всі місця дислокації українських військ у Сімферополі та ультимативно вимагала від Петра Болбочана негайно скласти зброю і виїхати з Криму. Після напружених перемовин Кримська група залишила півострів і зі зброєю, знаменами та значною частиною захопленого майна передислокувалася до околиць Мелітополя.

Кримський похід виявив блискучий талант полковника Петра Болбочана і став тріумфом українського війська, однією з найдраматичніших сторінок нашої історії.

Перший зимовий похід Армії УНР, 1919–1920 роки

Наприкінці листопада 1919 року Армія УНР опинилася у безвиході в так званому «трикутнику смерті» між Любарем, Чорторисю та Мирополем в оточенні трьох ворожих армій: Червоної, Добровольчої та польської. Епідемія тифу суттєво підкошувала боєздатність підрозділів, а уряди Антанти не пропускали до УНР закуплені за кордоном ліки. За таких умов 4–6 грудня в Новій Чорторії відбулася військова нарада. Василь Тютюнник, командувач Дієвої армії УНР, запропонував пройти рейдом українською територією, окупованою білими та червоними, а навесні підняти повстання.

На початку походу налічувалося близько 5000 осіб, безпосередньо бойовий склад – 2000 багнетів, 1000 шабель і 14 гармат. Половина загальної кількості складали нестройові частини, штаби, обози.

Очолив Перший зимовий похід Михайло Омелянович-Павленко. Також у ньому взяли участь Юрко Тютюнник, Михайло Білинський, Всеволод Петрів, Марко Безручко, Петро Дяченко, Олександр Загородський, Степан Самійленко, Панас Феденко та інші. Василь Тютюнник піти в похід не зміг – хворий на тиф, він був евакуйований до Рівного, де невдовзі помер. Відмовився від участі в поході і солідарний з галичанами Євген Коновалець та Корпус Січових Стрільців.

Спочатку об'єднана армія УНР вирушила тилами Добровольчої Армії Антона Денікіна в напрямку Козятина – Гайсина – Вінниці – Хмільника, а далі взяла курс на Київщину.

Для денікінців поява в їхньому тилу регулярних українських частин викликала паніку. Для посилення психологічного впливу заступник Омеляновича-Павленка Юрко Тютюнник надіслав по лінії до Одеси та Катеринослава (нині – Дніпро) телеграму: «16 грудня 1919 року. Усім представникам денікінської влади, усім командирам військових частин. З наказу Головного Отамана військ

Української Народної Республіки я з частиною республіканських військ, прорвавши фронт, вийшов у тил Денікінської армії для об'єднання повстанців з метою остаточної ліквідації усіх адміністративних і військових установ, створених Денікіним в Україні. Військовим частинам Добровольчої Армії у дводобовий термін наказую або від'їхати на Дон, або перейти на бік республіканської влади України. Представникам Денікінської влади наказую залишити Україну. Тим, хто не виконає наказу, – смерть. Командуючий Київською групою військ отаман Тютюнник Юрко».

За місяць Україну практично звільнили від залишків Добровольчої Армії Денікіна, пришвидшивши її остаточну ліквідацію.

Крім того, учасники походу організували друк листівок, які поширювалися по всій Україні, чим викликали неабияке патріотичне піднесення серед місцевого населення.

Маневруючи у ворожих тилах, бійці Української Армії, двічі проривали більшовицький фронт, провівши низку бойових операцій, наскоків, руйнування ворожих установ і засобів комунікації, здобувши кількадесят міст і містечок, захопивши тисячі полонених, в тому числі штаби трьох червоних дивізій. Основні бої відбулися під Липовцями, Жашковом, Уманню, Каневом, Черкасами, Смілою, Золотоношею, Ольвіополем, Голованівськом, Гайсином, Вознесенськом, Ананьївом і Балтою. До походу приєдналися повстанча група отамана Гулого-Гуленка, кінна бригада сотника Шепаровича та інші частини зі складу УГА.

3–4 травня 1920 року рейдуюча Українська Армія перевела остаточний прорив більшовицького фронту в районі Тульчин–Ямпіль і повернулася до Ямполь, з'єднавшись з іншими частинами Армії УНР, що разом з поляками, звільняли Україну. А 8 травня Армія УНР разом із польськими військами пройшла урочистим парадом київським Хрещатиком.

Бойовий склад Дієвої армії УНР Зимового походу на 6 травня 1920 року налічував 4319 осіб, 2100 багнетів і 580 шабель, 81 кулемет, 12 гармат. Усіх учасників, що повернулися, нагородили орденом Залізного Хреста.

Перший зимовий похід, без перебільшення, став найгероїчнішою сторінкою воєнної історії часів Української революції. Армія, якій загрожувало цілковите знищення, не лише була збережена, а й виконала намічену операцію; дух війська, пригноблений невдачами осені 1919 року, знову піднявся. Вперше українська армія застосувала партизанські методи боротьби, до того ж із ворогом, який значно перевищував чисельністю та озброєністю. Згодом цей досвід успішно застосовувала Українська Повстанська Армія.

Зимовий похід сприяв такому піднесенню національної свідомості українства, що більшовикам довелося змінити тактику, підтримавши НЕП та політику українізації, а це своєю чергою спричинилося до розвитку української культури, знаного як українське відродження 1920-х років.

Нині пам'ять про Лицарів Зимового Походу повертається в суспільну свідомість. Це ім'я з серпня 2019 року носить 28-а окрема механізована бригада Сухопутних військ ЗСУ. На Одещині у місті Ананьїв відкрито перший в Україні пам'ятник із зображенням Залізного Хреста Лицарів Зимового Походу.

ОУН / боротьба УПА

Попри всі звитяги українського війська у Другу світову українці входили без власної держави. Діяльність ОУН та УПА була важливою для підтримки самого існування ідеї української державності. Коли у 1939 році СРСР захопив Західну Україну, це стало для ОУН поштовхом активніше думати про поширення своєї ідеї на східні та південні землі. Вже тоді організація надсилала на радянську територію своїх агентів, щоб створювати осередки й вести пропаганду. Після 2-го Великого збору ОУН розпочалась діяльність зі створення похідних груп, що мали відправитися на територію поза межами діяльності ОУН/УПА для розширення її фронту.

Для цього напередодні німецько-радянської війни Провід ОУН сформував з охочих йти на Схід чотири «похідні групи», які мали рухатися відразу за німецькими військами й встановлювати українську владу до приходу окупаційної адміністрації Райху.

Північна похідна група (провідник – Дмитро Мирон), яка мала рухатися за маршрутом Ковель – Луцьк – Рівне – Житомир – Київ, вирушила з міста Холм.

Середню похідну групу (провідник – Микола Лемик) організували в Перемишлі, звідки вона вирушила на Львів, а потім за маршрутом Тернопіль – Проскурів (нині – Хмельницький) – Вінниця – Фастів – Київ – Полтава – Харків.

Шлях Південної похідної групи (провідник – Тимофій Семчишин) з міста Сянок пролягав через Дрогобич – Стрий – Проскурів – Вінницю – Дніпропетровськ (нині – Дніпро) на Одесу, Крим і Донбас.

Існувала ще четверта група, яка під керівництвом Ріхарда Ярого мала йти з Румунії на Причорномор'я. Загальна кількість учасників бандерівських похідних груп на початковому етапі війни налічувала 600—700 осіб, а до грудня 1941 року на Схід пішло 1—1,5 тис. людей.

До початку серпня 1941 року бандерівцям вдалося організувати адміністрації в 187 зі 200 районів Західної України та у 26 районах Правобережжя, зокрема в Житомирській області й на заході Київщини (Бишівський та Макарівський райони). У Житомирі, Вінниці та Кам'янці-Подільському постали обласні управи.

У передмісті Львова зібралася перша підпільна конференція ОУН(б) і постановила знову перевести організацію в підпілля. Члени Проводу під керівництвом «урядуючого» провідника Миколи Лебеда констатували вороже ставлення Німеччини до незалежності України, але вирішили обмежитися антинацистською пропагандою без відкритих збройних виступів проти нових окупантів. Потрібен був час, щоб відновити зріділі після арештів лави й законспірувати структуру. Було вирішено влаштовуватися в усі легальні установи, спілки, газети, культурні й освітні заклади, поліційні формування, щоб впливати на ситуацію «із середини».

Однак 15 вересня Головне управління імперської безпеки Німеччини видало наказ про арешт кількох десятків провідників та активних членів ОУН(б).

Поліція безпеки й СД (Зіпо-СД) арештувала націоналістів, що відкрито працювали в Західній Україні.

Перехід організації в підпілля в різних регіонах завершився до лютого – березня 1942 року. Тоді ж почався наступний етап боротьби. Донесення німецьких спецслужб з окупованих територій України відзначили радикалізацію антинацистської діяльності ОУН(б). Резолюції конференції свідчили, що ОУН вважала себе в стані війни з гітлерівською Німеччиною, хоча Радянський Союз і залишався ворогом № 1. Микола Лебедь та інші провідники очікували, що в ході виснажливої війни на Східному фронті обидва супротивники вичерпають ресурси та ослабнуть, що призведе до революційної ситуації, якою зможе скористатися ОУН, щоб здобути владу Україні. Готуючись до майбутнього збройного виступу, організація розгортала штаби, планувала провести облік військових фахівців, зброї, спорядження, навчання військовій справі тощо.

Щодо боротьби у Центрі й Сході України, Дмитро Мирон і Зиновій Матла наголошували на потребі акцентувати на наддніпрянських коренях українського націоналізму, щоб здобути підтримку тамтешнього населення.

3 серпня 1943 року німецькі війська під натиском Червоної армії відкотилися у західному напрямку. У Лівобережну Україну поступово повертається комуністичний режим. Частина оунівців залишила східне підпілля й перебралася на Захід України, щоб перечекати прохід лінії фронту там, де організація міцніша. Евакуйовані з Дніпропетровщини члени тамтешнього крайового проводу займалися формуванням загонів УПА у Холодному Яру (Чигиринський район) та у Чорному лісі (Знам'янський район). Загін УПА «Граніт» Андрія Шеремети-«Снігового» в грудні 1943 – лютому 1944 років існував на теренах Підвисоцького району Кіровоградщини, Голованівського, Грушківського районів Одеської області.

Відділи УПА з групи «Богун» УПА-Північ, які ходили Поділлям, в грудні 1943 року об'єднали в рейдову групу «Кодак». У січні – лютому 1943-го на базі групи була створена генеральна військова округа УПА-Південь, командувати якою призначили колишнього крайового провідника ПівдСУЗ Василя Кука-«Лемеша».

З поверненням радянської влади за підпілля ОУН взялися органи СМЕРШу та НКДБ.

Найбільшим зіткненням УПА з внутрішніми військами НКВД стали бої у Кременецьких лісах навколо урочища Гурби (поблизу села Антонівці) на межі Рівненщини й Тернопільщини навесні 1944 року. Тоді 3–4 тисячі бійців прорвалися з понад 15-тисячного оточення радянських солдатів.

Сили внутрішніх військ НКВД, за повідомленням УПА, були в декілька разів більшими. До складу цього угруповання входили 4 бригади внутрішніх військ НКВД, полк кінноти, 15 легких танків, до того ж використовувалась авіація (три літаки з 6-го штурмового авіаполку НКВД), бронепоезд, залучалися фронтові частини. Перед військами НКВД стояло завдання повністю оточити й знищити південну групу УПА, очистити місцеві ліси від повстанців.

У квітні 1944-го розвідка НКВД помітила велику концентрацію повстанських підрозділів у Кременецьких лісах. 21 квітня чотири бригади Внутрішніх військ і кавалерійський полк за підтримки танків і штурмових літаків взяли ліс у кільце. В оточенні опинилося шість куренів УПА і велике з'єднання «Холодний Яр». Крім того, в лісі переховувалися цивільні, які втікали від совєцьких репресій або були мобілізовані до повстанських лав (біля тисячі осіб). Повстанці вирили окопи й облаштували позиційну оборону за фронтовою тактикою (в умовах партизанської війни це було явищем винятковим).

21–27 квітня відбулося 26 зіткнень із НКВДистами. Деякі бої тривали по 8 – 11 годин. Та найбільший стався під Гурбами 24 квітня. Командувач відділами УПА Петро Олійник – «Роман» дав наказ на прорив. Ціною великих втрат серед бійців, а також артилерії, зброї і спорядження повстанці вирвалися з пастки. Тоді загинуло до 400 бійців УПА й цивільних, та кілька сотень енкаведистів.

Від 1944 року й до кінця Другої світової війни більшість осередків націоналістичного підпілля, заснованих за німецької окупації, були розгромлені. Але національно-визвольна боротьба у цих краях не згасла.

Головний військовий штаб УПА і Провід ОУН вважав одним із чинників своєї перемоги закріплення в Центральній і Східній Україні. Тому відділи УПА-Північ і УПА-Південь в 1944–1945 роках продовжували здійснювати рейди в Житомирську, Київську, Кам'янець-Подільську й Вінницьку області, а в регіонах Правобережної України знову сформували підпільну мережу.

Бійці ОУН боролися за незалежність України й в центральних регіонах країни до середини 1950-х років, допоки осередок опору совєцькій владі лишався у західних областях. Вінницького окружного провідника Йосипа Демчука-«Лугового» МДБ заарештувало в 1951 році у Вінниці. У 1952 році в Ставищенському районі Київської області емідебісти захопили в полон боївку ОУН Михайла Кріси-«Кобзаря». Останніх бійців ОУН Житомирщини Володимира Кудру-«Романа» і Олександра Усача-«Лиса» органи КДБ знищили в Коростенському районі в 1955 році лише після 10-годинного бою.

Стратегічні наступальні операції (вересень – грудень 2022 року)

У лютому 2014 року Російська Федерація розв'язала збройну агресію проти України – розпочалася Війна за Незалежність. Ворог окупував Автономну Республіку Крим і Севастополь, окремі райони Донецької та Луганської областей. Тоді, у 2014 році Збройні Сили України, підкріплені добровольцями, зупинили просування окупації, звільнили від загарбників частину захоплених територій.

Широкомасштабне вторгнення РФ 24 лютого 2022 року принесло війну на всю територію України. У спротиві російському агресору Український народ продемонстрував світові приклади мужності, стійкості, сміливості, кмітливості та єдності перед жорстоким ворогом, що чисельно переважає.

Після успішних оборонних операцій 2022 року, коли були звільнені з-під російської окупації Київщина, Чернігівщина, Житомирщина і Сумщина (лютий–квітень), а також острів Зміїний (липень), у серпні того ж року розпочалися стратегічні Харківська та Херсонська наступальні операції.

Харківська наступальна операція. На Слобожанщині 6 вересня наші сили спрямували основний удар Балаклію, Куп'янськ та Ізюм – міста, які були головними логістичними центрами окупантів. 8 вересня український прапор замайорів над Балаклією, 10 вересня – над Куп'янськом та Ізюмом. 12 вересня українські війська зайшли на територію міста Святогірська на півночі Донецької області. Експерти Американського інституту вивчення війни назвали звільнення Ізюма найбільшим військовим досягненням України після перемоги в битві за Київ.

У ході цієї операції були повністю розгромлені підрозділи самарського і башкирського СОБР Росгвардії, 237-й гвардійський десантно-штурмовий полк, інші підрозділи армії окупантів.

У середині жовтня ворог закріпився на рубежі Сватове – Кремінна. На той момент наші сили звільнили на Харківщині до 500 населених пунктів.

Херсонська наступальна операція. З 29 серпня до 23 вересня українські війська вийшли на адміністративний кордон з Херсонською та Дніпропетровською областями й розпочали створення плацдарму для просування. В листопаді підрозділи Сил оборони України вийшли на правий берег річки Дніпро, рашисти ж відійшли на лівобережжя. Завдяки успішному проведенню цієї операції Україна звільнила від загарбника Херсон і ще понад 200 населених пунктів.

Резюме. Отже, ми бачимо – і в обороні проти переважаючих сил противника, як під Конотопом, так і в наступальних операціях, як під час походів на Москву чи Крим, українські війська здобували і здобували перемогу за перемогою, користуючись кращою підготовкою і злагодженістю. І навіть в часи, коли існування української держави було під питанням, українські воїни продовжували боротьбу – рейдами на кшталт Першого Зимового походу чи багаторазовими походами боївків УПА на Схід України.

Рекомендовані форми і методи організації навчання до Дня ЗСУ на основі запропонованих матеріалів для учнів середньої та старшої школи закладів освіти.

1. «Бойовий кластер» – скласти історичні блок-схеми на 1 сторінку до кожної битви (графічно / геометричними фігурами / з допомогою піктограм представити інформацію про причини бою, його учасників, розстановку сил, перебіг події та наслідки).

2. «Історичні паралелі» – за технологією «фіш боун» дослідити та порівняти події (варіанти для порівняння: битви між собою або битва із минулих епох і битва сучасної Війни за Незалежність України).

3. Пазли «Реальна історія» – роздруковані фабули боїв розділити на фрагменти (умовно пазли). Завдання: зібрати із пазлів повні картини битв.

4. «Героїка» – дослідивши представлені битви, доповнити їх інформацією про героїв і героїнь.

5. «ТойХтоВедеВійсько» – за технологією веббінгу (створення асоціативних зв'язків) опрацювати та охарактеризувати згаданих історичних постатей, які очолювали / брали участь у звитяжних битвах.

6. «На перетині світів» – розробивши синхроністичну таблицю, вписати згадані битви у контекст періоду (загальноукраїнський та європейський).

Додаток 1

Структура Збройних Сил України (за матеріалами сайту «Збройні Сили України»)

Сьогодні організаційно ЗСУ складаються з органів військового управління, з'єднань, військових частин, вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти, установ та організацій.

Генеральний штаб Збройних Сил України – головний орган військового управління з планування оборони держави, стратегічного планування застосування сил оборони, координації і контролю за виконанням завдань органами виконавчої влади й місцевого самоврядування та силами оборони.

Генштаб є робочим органом Ставки Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України.

Командування об'єднаних сил Збройних Сил України – це орган військового управління міжвидовими та міжвідомчими угрупованнями військ (сил) для проведення операцій за завданням Верховного Головнокомандувача ЗСУ та Генштабу. Відповідає за проведення об'єднаних операцій на території України, а також миротворчих операцій (місій) за її межами.

До видів ЗСУ належать Сухопутні, Повітряні, Військово-Морські сили.

До окремих родів сил ЗСУ відносяться: Сили спеціальних операцій, Сили територіальної оборони, Сили логістики, Сили підтримки, Медичні сили, Сили безпілотних систем.

До окремих родів військ ЗСУ належать Десантно-штурмові війська, Війська зв'язку та кібербезпеки.

Окремими елементами ЗСУ є органи військового управління, з'єднання, військові частини, вищі військові навчальні заклади, військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти, установи та організації, що не належать до видів та окремих родів військ (сил) ЗСУ.

Також окремою структурою у складі Збройних Сил України, що підпорядковується Головнокомандувачу ЗСУ, є Служба військового капеланства, яка діє на стратегічному, оперативному (служби у видах, родах сил та органах військового управління) та тактичному (безпосередньо у військових частинах) рівнях. Капелани мотивують воїнів і надають їм духовну підтримку.

Практичні кейси щодо меморіалізації Героїв і Героїнь Війни за Незалежність та борців за незалежність України в закладах освіти

Представлені нижче розробки є авторськими та були подані до Українського інституту національної пам'яті учасниками Літньої школи «Уроки пам'яті» щодо опрацювання в освітньому просторі теми війни Росії проти України й увічнення пам'яті про неї для вчителів закладів освіти Сумської та Полтавської областей у 2025 році.

Додаток 2

I. Тема: «Сучасний український епос про легендарних захисників рідної землі»

Авторка: Оксана Бойко, Сумська початкова школа №30 «Унікум» Сумської міської ради

Тип заходу: дослідницьке, інтерактивне, творче

Форма заняття: позакласне виховне, заняття в гуртках

Комеморативні практики сучасної війни, до яких заняття залучатиме учнів: вшанування пам'яті загиблого Героя / Героїні, календар пам'яті, дослідницькі проекти на тему сучасної війни, захід до пам'ятних дат, офіційні церемоніали / поминали

Мета: виховати в учнів почуття патріотизму і гордості за героїзм сучасних захисників України, формувати шанобливе ставлення до подвигів воїнів, які захищають незламність та територіальну цілісність держави.

Завдання:

1. Ознайомити учнів з біографіями та подвигами сучасних українських захисників, які стали символом мужності та незламності.
2. Сформувати розуміння значущості героїчних вчинків для майбутнього України.
3. Сприяти морально-етичному зростанню учнів формування патріотичних цінностей та поваги до воїнів.

Проблематика:

- Хто є сучасними героями-захисниками рідної землі?
- Як формується образ героя?
- Чому важливо пам'ятати про героїв сьогодення?

Цільова аудиторія: 2-4 класи.

Тривалість: 45 хвилин.

Опис проєкту:

Вступне слово вчителя (модератора): Діти, сьогодні ми поговоримо про справжніх героїв. Вони не мають суперсил, як у казках, але мають велике серце, доброту, сміливість і любов до рідної землі. Сьогодні ми вшануємо їхню працю, згадаємо їхню силу та вдячність, яку ми можемо висловити навіть малим вчинком.

1. Перегляд фільму «Легенда про Олександра Заступника Сумського» <https://youtu.be/-mDR2UVYns8>

Також для більш повного ознайомлення з біографією героя радимо перейти за посиланням

<https://smr.gov.ua/uk/misto/pochesni-gromadyani-mista/316-anishchenko-oleksandr-grigorovich.html>

2. Вправа «Лінія часу: Життя героя»

Мета: ознайомити дітей із біографією Олександра Аніщенка.

Показати, як звичайна людина може стати героєм завдяки своїм вчинкам.

Розвивати хронологічне мислення, повагу та вдячність.

Підготовка: створіть великий аркуш або плакат з горизонтальною лінією часу.

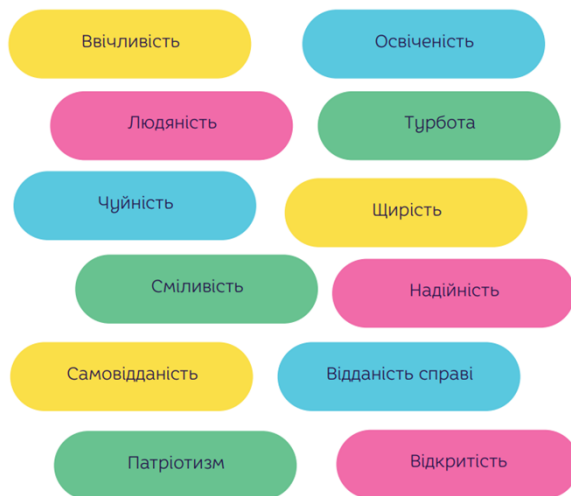
Позначте ключові дати: народження, навчання, служба, героїчний вчинок, вшанування пам'яті.

Діти можуть приклеювати ілюстрації до кожної дати.

Обговорення — «Який момент життя Олександра вас найбільше вразив?», «Що означає бути героєм?»

3. «Портрет героя»

Обведи ті риси характеру, які, на твою думку, були притаманні Олександрові Аніщенку. Спирайся на факти з біографії та з відео.

4. Створенням символічного малюнка «Птах-слава»

5. Інтерактивна гра «Хто такий герой?»

Слово вчителя. Ви, мабуть, думаєте, що герої – це тільки солдати, які мужньо боронять нашу країну. І це правда. Але герої – це також ті, хто допомагає іншим у складний час. Це лікарі, які рятують життя, рятувальники, що приходять на допомогу в небезпеці, і волонтери, які щодня допомагають нашим військовим та їхнім родинам.

- Діти отримують картки з різними професіями.
- Визначають, хто з них може бути героєм і чому.

Документ СЕД АСКОД, УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ
№ 3165/2.1-07-25 від 19.11.2025
Сертифікат 5E984D526F82F38F040000004AA7D40167B76F06
Підписувач АЛФЬОРОВ ОЛЕКСАНДР АНАТОЛІЙОВИЧ
Дійсний з 03.07.2025 16:24:54 по 03.07.2026 23:59:59

6. Рефлексія «Ми так думаємо»

Слово вчителя. Діти, а що для вас означають такі слова, як «війна», «добро», «зло», «Україна»? Давайте спробуємо висловити свої думки.

Групова робота: створити постер із назвою «Ми так думаємо», де будуть зібрані висловлювання дітей.

Цей момент рефлексії допомагає дітям усвідомити себе частиною великої і важливої спільноти. Це не просто навчання – це діалог сердець.

Досягнуті результати:

Знання та розуміння

- Учні дізнаються про біографію та подвиги Олександра Аніщенка й інших сучасних українських героїв.
- Усвідомлять, що героїзм може проявитися у звичайних людей через добрі й сміливі вчинки.
- Зрозуміють значення героїчних дій для незалежності та майбутнього України.

Ціннісні орієнтири та виховання

- Сформують почуття гордості за героїв-захисників рідної землі.
- Розвиватимуть повагу, вдячність і шанобливе ставлення до воїнів та людей, які допомагають Україні.
- Усвідомлять, що героєм може бути не лише воїн, але й лікар, рятувальник, волонтер.

Розвиток особистості та мислення

- У дітей розвиватиметься хронологічне та критичне мислення через вправу «Лінія часу» та аналіз життєвого шляху героя.
- Вміння висловлювати власні думки, почуття й оцінки під час обговорення та рефлексії.
- Вироблення морально-етичних орієнтирів: розуміння понять «добро», «зло», «Україна», «війна».

Творчі результати

- Створення колективних та індивідуальних робіт («Птах-слава», постер «Ми так думаємо», портрет героя).
- Вміння через малюнок і символи виражати власне ставлення до подвигів захисників України.

Соціальні та комунікативні навички

- Учні навчаться працювати в групах, слухати й поважати думку однокласників.
- Відчують себе частиною великої української спільноти, де кожен може зробити свій внесок у перемогу добра.

II. Тема: «Сторіччя боротьби, що триває . Історія закарбована у власних назвах». Урок-екскурсія

Авторка: Ольга Єрмолаєва, ДНЗ «Полтавський політехнічний ліцей»

Тип заходу: інтерактивне, аксіологічне (ціннісне)

Форма заняття: позаурокове виховне, екскурсійне, виїзне / за межами закладу освіти, групове

Комеморативні практики сучасної війни, до яких заняття залучатиме учнів: хвилина мовчання, вшанування пам'яті загиблого Героя / Героїні, календар пам'яті, захід до пам'ятних дат, офіційні церемоніали / панахиди

Мета: продемонструвати тяглість боротьби українців за державну соборність і незалежність від визвольних змагань 1917–1921 років до сучасної російсько-української війни; вшанувати героїв/героїнь цієї боротьби, наших містян, земляків; продемонструвати зміну топонімів в Полтаві на виконання Закону України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів» від 21.03.2023 № 3005-IX.

Завдання:

1. мотивація учнів вивчати історію України через дослідження свого міста та історії Героїв/Героїнь;
2. формування цінностей, культури пам'яті та вшанування полеглих Героїв / Героїнь російсько-української війни;
3. усвідомлення необхідності зміни топонімів;
4. формування локальної ідентичності та вписування її в національну через імена героїв та спільну пам'ять і місця пам'яті.

Проблематика:

- протистояння пропаганді російської федерації;
- деконструювання міфів та стереотипів, дезорієнтації підлітків, щодо перейменувань і зміни пам'ятників під час війни.

Цільова аудиторія: здобувачі освіти/учні старшої школи

Тривалість: 1 година.

До вашої уваги відео-фрагмент уроку-екскурсії

<https://drive.google.com/file/d/1LzRetZBnRM0vpZRp2iX8aI-QYk0XJ6m/view?usp=sharing>

Опис проєкту:

Сьогодні Україна захищає від російського вторгнення право на власну ідентичність. Особливого значення набуває подолання наслідків російської імперської та радянської тоталітарної політики в Україні, колоніального спадку, очищення пам'яті та публічного простору від символів імперськості та комуністичного тоталітарного режиму.

Історія навколо нас – це потужний засіб, що дає доступ до минулого через матеріальну і нематеріальну спадщину: місця пам'яті, меморіали, топоніми, пантеон героїв.

Документ СЕД АСКОД, УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ
№ 3165/2.1-07-25 від 19.11.2025
Сертифікат 5E984D526F82F38F040000004AA7D40167B76F06
Підписувач АЛФЬОРОВ ОЛЕКСАНДР АНАТОЛІЙОВИЧ
Дійсний з 03.07.2025 16:24:54 по 03.07.2026 23:59:59

Екскурсія, як вид навчальної діяльності, має бути в інструментарії викладача історії. Елементи маршруту екскурсії доцільно використовувати під час проведення практичних занять з історії України та міні-досліджень на краєзнавчому матеріалі. Вона є повноцінним уроком історії у відкритому просторі. Екскурсія може бути позауроковим заходом національно-патріотичного спрямування з формування громадянської, національної та регіональної ідентичностей; різновидом інтелектуального дозвілля.

Під час уроку-екскурсії реалізуються цілі:

- ✓ Історія (навчальний предмет) VS Пам'ять, емоційна прив'язка;
- ✓ мотивація до вивчення історії через дослідження свого населеного пункту;
- ✓ усвідомлення необхідності зміни топонімів;
- ✓ формування локальної ідентичності і вписування її в національну;
- ✓ деконструювання історичних міфів і стереотипів;
- ✓ формування цінностей, культури пам'яті та вшанування.

Під час організації та проведення екскурсії викликом може стати надмірна «зануреність» підлітків у віртуальну реальність (їх непросто відірвати від гаджетів); пропаганда російської федерації; міфи, упередження, стереотипи; дезорієнтація, щодо перейменувань і зміни пам'ятників; контраверсійність та чутливість цієї теми в умовах війни.

Успіх екскурсії залежить від підготовки. І тут варто пропрацювати чотири структурні етапи.

Планування – ідея, очікуваний результат.

Дизайн – маршрут, зупинки, завдання, таймінг.

Інструменти – ресурси, методи, пам'ятки, випереджувальні завдання для учнів, маршрутні листки.

Рефлексія – зворотний зв'язок.

Головне – інтрига!

Запрошую в Полтаву на навчальну екскурсію «Сторіччя боротьби, що триває/ Історія закарбована у власних назвах, топонімах».

На початку екскурсії учні отримують пам'ятку, що містить інструктаж з безпеки життєдіяльності на час екскурсії та орієнтовні питання для рефлексії.

Урок-екскурсія «Сторіччя боротьби, що триває»

Пам'ятка

<ol style="list-style-type: none"> 1. Дотримуватися правил безпеки життєдіяльності під час сигналу «Повітряна тривога». 2. Дотримуватися правил дорожнього руху. 	<p>Що перетворює натовп на націю?</p> <p>... спільність історії, території; звичаї, культура, релігія, мова, герої/антигерої, спільне бачення майбутнього і бажання жити у своїй державі й боротися за це</p>
--	--

<p>3. Дотримуватися правил поведінки у громадських місцях.</p> <p>4. Будь уважним/уважною; позитивним/позитивною; чемним/чемною.</p> <p>Пам'ятайте, ваше життя, здоров'я і безпека – найвищі цінності!</p>	<p>право....</p> <p>Історія наповнює публічний простір – назви вулиць, площ, меморіали, пам'ятні знаки, місця пам'яті.</p> <p><i>Чи важлива назва вулиці, на якій ти живеш/ходиш?</i></p> <p>Я зрозумів(ла), що...</p> <p>Я вважаю, що важливо тому, що...</p> <p>Мій інсайт (осаяння) ...</p>
---	--

Перша зупинка – біля меморіальної дошки Симону Петлюрі на фасаді будинку по вулиці Симона Петлюри (колишня назва – вул. Артема).

Симон Петлюра (1879-1926 рр.) – український громадсько-політичний діяч, публіцист. Народився в передмісті Полтави, де закінчив бурсу і навчався у Полтавській духовній семінарії. Був членом Української революційної партії. Петлюра був одним із лідерів української революції 1917 – 1921 років: з березня 1917 р. – член Української Центральної ради, а з часом – генеральний секретар військових справ. Після падіння гетьманського режиму обраний до складу Директорії, з листопада 1918 р. – Головний отаман Армії УНР, у лютому 1919 р. очолив Директорію, був учасником підписання Акту Злуки УНР і ЗУНР.

Для продовження боротьби з більшовиками у квітні 1920 р. підписав Варшавський договір з Польщею. Цей крок не допоміг врятувати УНР. Після поразки визвольних змагань жив у еміграції. Редагував український тижневик «Тризуб».

Вбитий більшовицьким агентом у Парижі в 1926 році.

Полтава чекає на встановлення пам'ятника Симону Петлюрі.

Друга зупинка – Каштанова алея на вулиці Соборності. Тут створена Алея Героїв «Полтава пам'ятає Героїв»

Це одна із центральних магістралей нашого міста і найстаріших вулиць. Мала назви – Успенська, Пробивна, Олександрівська, Жовтнева, з 2016 року Соборності – на вшанування ідеї соборності українських земель в Українській самостійній незалежній державі.

У грудні 2024 року по обидва боки алеї встановлені щити з портретами полеглих героїв, які віддали свої життя в російсько-українській війні, гаряча фаза якої триває з лютого 2022 року, а фактично має тяглість від боротьби за незалежність УНР на початку ХХ століття. Імена 360 Героїв/Героїнь на щитах.

Вшануємо Героїв хвилиною мовчання.

Полеглі Герої мають бути в публічному просторі, нагадуючи про ціну нашої свободи і державної незалежності. А ми повинні мати місце пам'яті про кожного і кожену, хто віддав життя за наші цінності та місце їх гідного вшанування.

То ж пройдемо – підходьте, вдивляйтеся в лица, читайте імена, прізвища, позивні. Яке псевдо зустрічається частіше? Звертайте увагу на вік, військові звання, нагороди. Чи є портрети захисниць?

Третя зупинка – біля щита з портретом капітана Володимира Кісельова, його ім'я носить вулиця, на якій юридична адреса нашого навчального закладу (колишня назва – вул. Зигіна).

Володимир Кісельов, позивний «Полтава» (1989-2022 рр.) народився в Полтаві, закінчив школу, Полтавський будівельний технікум транспортного будівництва. Продовжив навчання у Харківському національному автомобільно-дорожньому університеті. З 2012 р. проходив службу за контрактом осіб офіцерського складу у спецпідрозділі «Альфа» СБУ.

Він віддано захищав Україну з 2014-го – першого року новітньої російсько-української війни. Постійно долучався до оперативно-бойових операцій у районі проведення АТО/ООС. Загалом на військовій службі перебував з 2008 року. Будучи керівником групи Центру спеціальних операцій, героїчно загинув 7 травня 2022 року в районі активних бойових зіткнень з російськими окупантами на півдні України, в боях за звільнення острова Зміїний.

У Володимира залишилися мама, дружина та восьмимісячна донька.

Капітан Володимир Кісельов удостоєний Орденом «Золота зірка» та звання Героя України посмертно.

Четверта зупинка – перехрестя вулиць Соборності та імені Дмитра Корняка (колишня назва – вул. Червоноармійська).

Дмитро Корняк (1989-2015 рр.) народився в м. Миргород, навчався в ПНТУ, був учасником революції Гідності. Вояк бригади НГУ «Азов» з позивним «Брат». Загинув на Донеччині. Нагороджений орденом «За мужність» III ступеня.

П'ята зупинка – перехрестя вулиць Соборності та імені Антона Грицяя (колишня назва – вул. Ляхова)

Антон Грицяй (1987–2015 рр.) народився в Полтаві, закінчив історичний факультет Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Засновник ультрас-угруповування футбольного клубу «Ворскла». Учасник Революції Гідності. З 2014 року у складі полку «Азов». Загинув у лютому 2015 року в Донецькій області. Посмертно нагороджений орденом «За мужність» III ступеня. Герої-захисники стають патронами наших вулиць.

Шоста зупинка – вулиця Юліана Матвійчука (колишня назва – вул. Пушкіна); міні скульптура «Бобер»

Юліан Матвійчук (1989–2022 рр.) – народився в Полтаві. Закінчив історичний факультет Полтавського національного педагогічного університету. Під час Революції Гідності був засновником полтавської майданівської самооборони. У Полтаві Юліан займався політичною та громадською діяльністю. Його двічі обирали депутатом Полтавської міської ради (VII-го та VIII-го

скликать). Він очолював полтавську міську організацію Всеукраїнського об'єднання «Свобода»; був співзасновником громадської організації «Save Poltava», яка опікується історичними будівлями; сприяв декомунізації та вшануванню українських діячів на Полтавщині.

3 червня 2014 року Юліан Матвійчук воював на сході України у складі батальйону «Азов», був заступником командира артилерійської батареї гаубиць. Мав звання молодшого лейтенанта, нагороджений нагрудним знаком «За доблесну службу».

З 24 лютого 2022-го Юліан став військовослужбовцем 116-ї окремої бригади територіальної оборони, займався аеророзвідкою в групі «SOLOVEY» з позивним «Бобер». У травні 2022 року отримав смертельне поранення в боях на Донеччині.

Як депутат Полтавської міської ради ініціював встановлення в нашому місті пам'ятника Симону Петлюрі, був одним із авторів проєкту пам'ятника, але депутатські чвари і клята війна... Пам'ятник ще не встановлено, а міні скульптура на честь Юліана вже є, на вулиці, що носить його ім'я. А паралельно пролягла вулиця геніального Тараса Шевченка, який заповідав «Борітеся! Поборите!».

На завершення екскурсії – рефлексія. Пропоную учням продовжити речення: «Я зрозумів(ла) що...». «Я зрозумів(ла) як...». «Я зрозумів(ла) коли...». «Я зрозумів(ла) чому...». «Я зрозумів(ла) навіть...». «Мені сподобалося...». Доцільно запропонувати учням написати есе, поділитися враженнями від екскурсії в Instagram, TikTok, Facebook.

Для формування української ідентичності, спільної пам'яті, як фундаменту спільної візії майбутнього незалежної соборної України, необхідно виходити за межі підручника, кабінету історії, залучати ресурси міського (локального) простору з цією метою.

Додаток 4

III. Тема: «Автобус пам'яті. Герої поряд»

Авторка: Оксана Івахненко, ліцей «ЛІДЕР» Пришибської сільської ради Кременчуцького району

Тип заходу: дослідницьке, інтерактивне, практично-прикладне, творче, аксіологічне (ціннісне)

Форма заняття: позакласне виховне, екскурсійне, виїзне, групове додаткове, практикум, заняття в гуртках (у даному випадку «Сокіл» (Джура))

Комеморативні практики сучасної війни, до яких заняття залучатиме учнів: вшанування пам'яті загиблого Героя / Героїні, записи усних свідчень військовослужбовців, очевидців і свідків окупації, волонтерів тощо / архів усних свідчень, дослідницькі проєкти на тему сучасної війни, захід до пам'ятних дат, офіційні церемоніали / панахиди

Мета: вшанувати пам'ять про героїв України та наших односельців — учасників боротьби за незалежність, залучивши до цього процесу мешканців сіл територіальної громади та створивши унікальний формат інтерактивної комеморативної практики — виставки-презентації з матеріалами шкільного

Документ СЕД АСКОД, УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ
№ 3165/2.1-07-25 від 19.11.2025
Сертифікат 5E984D526F82F38F040000004AA7D40167B76F06
Підписувач АЛФЬОРОВ ОЛЕКСАНДР АНАТОЛІЙОВИЧ
Дійсний з 03.07.2025 16:24:54 по 03.07.2026 23:59:59

історичного у салоні шкільного автобуса. Юні дослідники історії Пришибської громади прагнуть не лише ділитися результатами своєї пошукової роботи, але й залучають представників різних поколінь до обговорення та осмислення цих результатів заради порозуміння та об'єднання навколо спільних цінностей, створивши живий та емоційний виступ, який знайде відгук у серці кожного учасника.

Завдання:

1. Продовжити активний пошук, збір, аналіз та систематизацію архівних документів, фотографій, спогадів очевидців та інших джерел, що стосуються героїв України та учасників боротьби за незалежність з нашої громади.

2. Розробити та оформити у салоні шкільного автобуса візуально привабливу та інформативну виставку, використовуючи зібрані матеріали. Виставка повинна бути доступною та зрозумілою для різної вікової категорії мешканців громади.

3. Підготувати учнів-активістів шкільного історичного музею та вихованців рою джур до проведення екскурсій, презентацій та виконання ролей у документальному театрі.

4. Забезпечити максимально широке інформування мешканців сіл нашої територіальної громади про проведення заходу.

5. Створити умови для відкритого діалогу, обміну спогадами та доповнення інформації від відвідувачів.

6. Сприяти поглибленню знань мешканців громади про історичні події та їх вплив на сьогодення. Виховувати почуття патріотизму, національної гідності та поваги до борців за свободу та незалежність України.

7. Розвивати дослідницькі здібності учнів, навички публічних виступів, акторської майстерності та командної роботи.

8. Продемонструвати, як шкільний простір та ініціатива учнів можуть стати осередком пам'яті та консолідації громади навколо важливих історичних подій.

Проблематика:

Захід охоплює низку важливих проблем, які є актуальними для українського суспільства, надто в контексті російської збройної агресії та боротьби України за незалежність. Розуміння цих проблем допоможе глибше осмислити мету та завдання заходу, а саме:

1) Проблема збереження та передачі історичної пам'яті

- Загроза, що подвиги героїв, особливо тих, хто не має прямого зв'язку з місцевими жителями, можуть бути забуті або їхня роль недооцінена з часом.

- Труднощі у передачі історичного досвіду та ціннісних орієнтирів від старшого покоління до молодшого, особливо щодо складних та болючих сторінок історії.

- Схильність до перетворення вшанування пам'яті на формальні, ритуальні заходи, які можуть не викликати щирого емоційного відгуку та розуміння.

2) Проблема віддаленості громади від «великої» історії

Документ СЕД АСКОД, УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ
№ 3165/2.1-07-25 від 19.11.2025
Сертифікат 5E984D526F82F38F040000004AA7D40167B76F06
Підписувач АЛФЬОРОВ ОЛЕКСАНДР АНАТОЛІЙОВИЧ
Дійсний з 03.07.2025 16:24:54 по 03.07.2026 23:59:59

- Для багатьох мешканців «велика» історія боротьби за незалежність може здаватися чимось абстрактно далеким і не пов'язаним з їхнім повсякденним життям.

- Недостатня увага до ролі окремих населених пунктів та їхніх мешканців у загальнонаціональних подіях, що створює загрозу знецінення їхнього внеску.

- Брак персональних історій та зв'язків, які б робили історичні події більш зрозумілими та емоційно близькими.

3) Проблема формування національної ідентичності та патріотизму

- Загроза дезінформації та маніпуляції в умовах ІІСО через спотворення історичної правди

- Необхідність виявлення та популяризації справжніх героїв, які є прикладами самовідданості та любові до Батьківщини, особливо в умовах сучасної війни.

- Потреба у формуванні чітких ціннісних орієнтирів на основі історичного досвіду

4) Проблема використання нових підходів у комеморативних практиках

- Необхідність переходу від традиційних, зазвичай формальних, форм вшанування пам'яті до більш інтерактивних та залучаючих.

- Пошук сучасних ефективних методів для залучення широкого кола людей, особливо молоді, до осмислення історичного минулого.

- Створення інформативного, емоційно насиченого простору, що забезпечить глибоке усвідомлене сприйняття.

5) Проблема активізації громадянської позиції учнів

- Перехід від ролі пасивних споживачів інформації до активних творців та розповсюджувачів знань.

- Необхідність розвитку у школярів навичок дослідження, публічних виступів, роботи в команді та комунікації.

- Сприяння розвитку лідерських якостей через організацію та проведення значущих для громади заходів.

Таким чином, «Автобус Пам'яті: Герої Поряд» прагне вирішити ці проблеми шляхом активного залучення учнів до дослідницької та творчої діяльності, створення унікального інтерактивного простору для комеморації та безпосереднього спілкування з мешканцями громади, роблячи історію живою та актуальною.

Цільова аудиторія: різні верстви населення територіальної громади (діти, молодь, працездатне населення, люди похилого віку, рідні та нащадки героїв та учасників боротьби за незалежність, військовослужбовці та ветерани (за наявності у громаді), представники місцевої влади, внутрішньо переміщені особи).

Надважливо, щоб «Автобус Пам'яті» став доступним, цікавим та емоційно значущим для кожного, хто завітає до нього, незалежно від віку чи попередніх знань історії – усі без винятку мешканці сіл Пришибської територіальної громади – представники різних поколінь, зокрема – маломобільні категорії.

Загальна тривалість проєкту: весь проєкт «Автобус Пам'яті» розгортатиметься як виїзд заздалегідь розробленим маршрутом із зупинками на визначених локаціях у семи селах громади протягом одного дня, приурочений до якоїсь пам'ятної дати, до прикладу – Дня Збройних сил або Свята Героїв 23 травня.

Безпосередньо у кожному селі, де зупинятиметься «Автобус Пам'яті», тривалість заходу може становити від 0,5 до 1 години. Цей час включатиме:

1. **Прибуття та організація:** 5-10 хвилин (розгортання експозиції, підготовка акторів).
2. **Основна презентація та інтерактив:** 20-30 хвилин (ознайомлення з виставкою, виступи документального театру, відповіді на питання, обмін спогадами).
3. **Вільне спілкування та від'їзд:** 10-20 хвилин (можливість для мешканців детальніше роздивитися матеріали, поспілкуватися з організаторами, сфотографуватися).

Опис проєкту:

Підготовчий етап:

1. Формування команди (активісти шкільного історичного музею (історики-дослідники) та вихованці рою джур «Сагайдачний» (виконавці-актори, помічники).
2. Дослідницька робота (збір матеріалів: фото, документи, листи, спогади про героїв України та односельців-учасників боротьби за незалежність. Запис усних свідчень. Систематизація інформації).
3. Створення експозиції (розроблення макету виставки в автобусі: банери, стенди, фотографії, карти, короткі біографії, QR-коди для поглибленої інформації. Підготовка аудіо-візуального супроводу (музика, архівні записи).
4. Розробка тексту виступів презентації (на основі зібраних історій створюються короткі розповіді, які розкривають ключові моменти життя чи подвигу героїв.)
5. Логістика та оповіщення (узгодження маршруту та графіку руху автобуса з місцевою владою. Інформування мешканців сіл про прибуття «Автобуса Пам'яті» (оголошення, листівки, соціальні мережі, місцеве радіо/газета).

День заходу:

1. Прибуття та розгортання. Відкриття та привітання (5-10 хв):

Шкільний автобус (зовні брендований як «Автобус Пам'яті») прибуває у центральне місце села (площа, біля клубу, школи). Активісти швидко розгортають внутрішню експозицію, перевіряють готовність техніки (звук, проектор). Роздають інформаційні буклети та запрошують мешканців оглянути виставку.

Ведучий/ведуча (один з учнів-активістів) вітає мешканців села, коротко оголошує мету та значення заходу. З коротким вітальним словом до присутніх звертаються представник місцевої влади, директор школи чи керівник шкільного музею.

3. Презентація виставки (10-20 хв):

Мешканці заходять до автобуса (групами, якщо автобус невеликий). Учні-екскурсоводи (активісти музею) проводять міні-екскурсії, розповідаючи про представлені матеріали, фотографії, документи. Акцент робиться на персональних історіях односельців-учасників боротьби за незалежність та героїв України, пов'язаних із цим регіоном. Демонстрація коротких відео-нарізок або аудіо-записів (за наявності).

Розмова ведеться про таких Героїв:

Про учасника Української революції, організатора «Просвіти» у Пришибі Кременчуцького повіту Варфоломія Григоренка, що в 1918 році вступив добровольцем до Української синьожупанної дивізії армії УНР.

Про українського дисидента в Росії N., що вчився у нашій школі у 1960-х роках, а нині очолює місцеву національно-культурну автономію українців та регіональне відділення Українського Конгресу Росії, переможця у номінації «Українець року Росії» «за безкомпромісний захист суверенітету України, за правозахисну роботу, за проведення пікетів протесту – в умовах тиску властей, за любов до свободи, до України і за незламність духу».

Про учасника Революції Гідності, Героя Небесної сотні Євгенія Случака, бійця 9-ї сотні Майдану, що брав участь у протистояннях на барикадах та загинув 22 лютого 2014 року, намагаючись знешкодити бойову гранату.

Про Героя України майора Національної гвардії України Ігоря Пугача.

Мандруючи від одного населеного пункту до іншого, учасники акції роблять зупинки біля пам'яток історії козацької доби, української революції 1917-1921 років та вшановують їх пам'ять, дізнаються про нові історичні факти та збирають свідчення прагнення українців йти «накресленим Героями шляхом боротьби до найвищої мети - Незалежності, розквіту і слави Української Самостійної Соборної Держави».

4. Відкритий мікрофон та обмін спогадами (10-15 хв):

Ведучий запрошує мешканців поділитися власними спогадами, історіями про рідних, які брали участь у боротьбі за незалежність. Учні записують ці свідчення. Це важливий етап для створення емоційного зв'язку та відчуття єдності громади.

5. Підсумки та подяка (5-7 хв):

Ведучий дякує всім присутнім за увагу та участь. Наголошує на важливості збереження пам'яті та продовження справи героїв. Запрошує відвідати шкільний історичний музей або долучитися до подальших досліджень. Можливе спільне виконання патріотичної пісні.

6. Завершальний етап:

Систематизація зібраних свідчень та поповнення фондів музею новими матеріалами. Аналіз результатів та обговорення їх з учнями, планування майбутньої діяльності. Поширення інформації, публікації про захід у шкільних та місцевих ЗМІ, соціальних мережах.

Цей сценарій дозволяє створити динамічний, освітній та емоційно насичений захід, що сприятиме глибокому залученню мешканців громади до комеморативних практик.

Додаток 5

Список корисних матеріалів Українського інституту національної пам'яті

ВІДЕОКОНТЕНТ

Цикл «Люди епохи»:

- **Просвітницький ролик в рамках про Василя Тютюнника** – командувача Дієвої армії УНР у 1919 році, генерал-хорунжого Василя Тютюнника. Цей талановитий воєначальник у період Революції 1917-1921 років стояв біля витоків українського війська. На його рахунку такі вдалі операції, як Проскурівський прорив, звільнення від більшовиків Вінниці та Жмеринки, план легендарного 1-го Зимового походу:

- **Ролик про Петра Франка** – легендарного летуна, команданта летунського відділу Української Галицької армії, засновника Пласту, хіміка-винахідника, педагога, письменника і перекладача, молодшого сина Івана Франка

- Відеоролик **«Тепер цей орден твій» до 100-річчя Першого зимового походу та Дня Збройних Сил України:**

- Відеоролик із проєкту ІстФакт **«Кримський блицкриг армії Болбочана»**

- Відеоролик із проєкту ІстФакт **«Бій під аплодисменти»**

Відеопроєкт «Херсон був, є і буде українським»: ролик УІНП до річниці звільнення Херсона

ВИДАННЯ

Брошура «2014: початок російсько-української війни» – проєкт на основі інформаційних матеріалів Інституту до 5-річчя від початку збройної агресії Російської Федерації проти України. Містить два наративні напрями: історичний контекст і передумови російської агресії 2014 року; хронологія початку російсько-української війни, від окупації Криму до підписання Мінської угоди.

Брошура «Українське військо: 1917–1921» розповідає про початки Українського війська та його організацію, легендарних командирів, роди військ, однострої та відзнаки, зброю, найвизначніші військові формації та бойові операції 1917-1921 років, вшанування пам'яті і відновлення мілітарних традицій нині.

Брошура «Рашизм – це...»

Брошура "Воля України або Смерть". До 100-річчя Холодноярських та Медвинських республік

«Без ротації»

«Воїни Дніпра: цінності, мотивації, смисли»

«Дівчата зрізають коси». Книга про жінок на війні

Документ СЕД АСКОД, УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ
№ 3165/2.1-07-25 від 19.11.2025
Сертифікат 5E984D526F82F38F040000004AA7D40167B76F06
Підписувач АЛФЬОРОВ ОЛЕКСАНДР АНАТОЛІЙОВИЧ
Дійсний з 03.07.2025 16:24:54 по 03.07.2026 23:59:59

ІНШІ РЕСУРСИ

Визволені регіони: матеріали до річниці деокупації, які в різних форматах (історична довідка, доповнена фотографіями, історична карусель, відеоролик) розкривають головні епізоди битв за звільнення від російського окупанта населених пунктів Київщини, Житомирщини, Чернігівщини, Сумщини, Херсона, острова Зміїного, Харківщини та Миколаївщини.

Патрони ЗСУ – рубрика на сторінках Інституту в соціальних мережах (фейсбук, інстаграм, телеграм-канал «Історія та пам'ять») під хештегом #ПатрониЗСУ представляє постаті, чий імена мають у назвах бригади Збройних сил України.

Російсько-українська війна: історичний контекст – розділ, де зібрано відеолекції, інфографіки, розлогі статті про різні аспекти в різні часи зазіхань Росії на українські землі, ресурси, історію. Інформація в цій рубриці постійно оновлюється відповідно до актуальних проблем.

